

HORVÁTH PÉTER

Debrecen építészeti, urbanisztikai törekvései és eredményei a Trianon utáni évtizedekben

Tanulmányom célja, hogy megpróbáljam felvázolni a cívisváros Trianon utáni időszakának urbanisztikai, valamint építészeti erőfeszítésein keresztül mindazt, hogy egy belső középvárosi gyűrűből határ menti dimenziókba kerülő közösség – jelen esetben Debrecen lakossága – a történelmi kihívásokra az adott időben milyen válaszokat keresett és talált, illetve, hogy a település milyen részeredményeket tudott felmutatni a polgári, városi, egyházi és az állami beruházások tekintetében. Mindezeket túl keressük a választ arra a kérdésre, hogy Debrecen miképpen küzdött meg az akkoriban ránehezedő feladatokkal, amikor is szükségszerűen az ország második legnagyobb és legnépesebb városává vált.

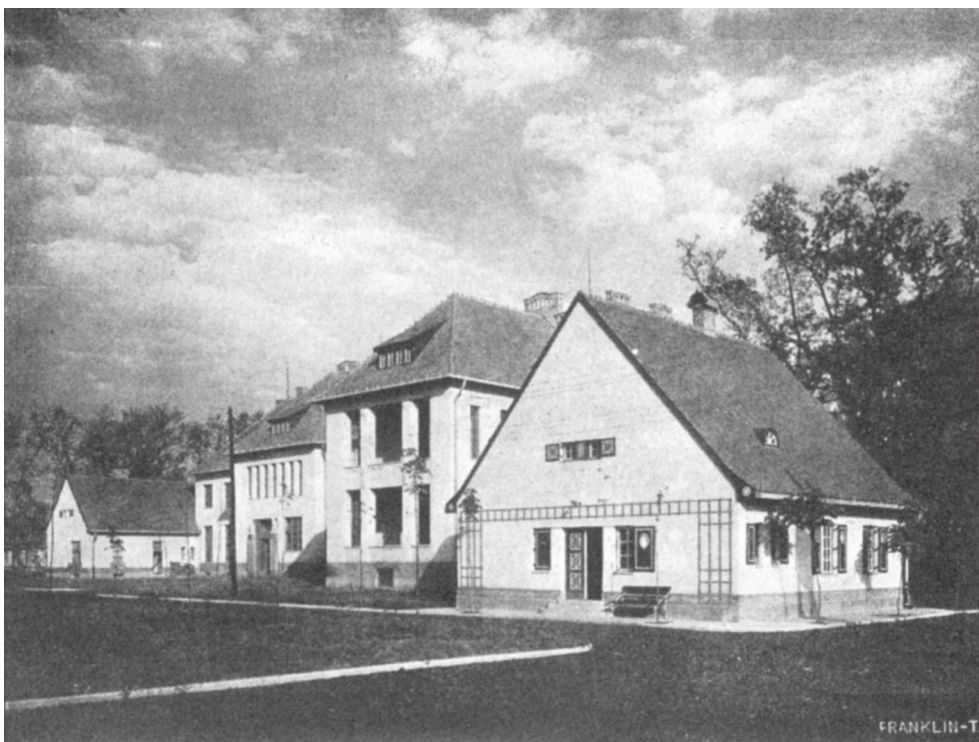
Közegészségügy

Mindehhez egy kisebb visszatekintést kell tennünk, hiszen a monarchia történetének vége s a Trianonhoz vezető út is korábban veszi kezdetét településünkön. IV. Károly és felesége, Zita királyné ugyanis a városi és egyetemi előkelőségek jelenlétében, egész napos debreceni látogatása során 1918. október 23-án még felavathatta a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem klinikatelepének Korb Flóris által tervezett historizáló eklektikus stílusú felvételi épületét. Ez egyben a király Magyarországon vállalt utolsó közszereplése is volt, mivel 1918. november 11-én Ausztriában, majd 1918. november 13-án eckartsau nyilatkozatával Magyarországon is lemondott uralkodói jogairól.¹

Ezek után jött a Tanácsköztársaság, majd 1919. április 24-től a románok megszállás alatt tartották a várost. Már ezekben a nehéz időkben is megkezdődött azonban a magánemberek nagyobb tőkésberuházása, Rex Ferenc vezetésével ugyanis 1919-ben megalakult a Rex Gyógyszervegyészeti Gyár és Gyógyáru Kereskedelmi Rt.² A Nemzeti Hadsereg csak 1920. március 12-én foglalta vissza a várost, Horthy Miklós vonata pedig ez év április 14-én reggel 9-kor futott be a helyi pályaudvarra, ahonnan Debrecen ötös fogatával utazott tovább a belvárosba. A települést palmaágakkal és zászlókkal díszítették, harangzúgás, ágyúdörgés és lelkes tömeg fogadta a kormányzót,

¹ BÉRES Zsuzsa, *A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem avatása – 1918. október 23.*, Cívisporta, 2018/2, 7–47.

² BALOGH Tamás Zoltán, *Horthy Miklós és Debrecen: A kormányzó és a nagybányai Horthy család debreceni kapcsolatai*, Cívisporta, 2018/2, 60.; NYUL Imre, *A debreceni Sestakert*, Debrecen, magánkiadás, 2018, 48.

1. kép: A gyermekklinika és a környező szolgálóházak 1924 körül

Forrás: Balogh Rudolf fotója, *A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Orvosi Kara*, szerk. JESZENSZKY Sándor, Budapest, Franklin, 1924.

miközben a Himnusz hangjai hallatszottak.³ A kormányzó második hivatalos Debrecenben tett látogatására viszont egészen 1924. november 6-ig várni kellett. Mivel az egyetemi beruházások nem maradtak félbe, így a gyermekklinika avatási ünnepségén már Horthy Miklós volt a fő vendég. Korb Flóris tervezőseje mellett az iparművészeti és díszítő munkákat Róth Miksa üvegfestő művész és műhelye végezte, az építési munkák fővállalkozói pedig Katona Mihály és Stégmüller Árpád voltak.⁴

A város egészségügyi rendszerét érintő változások kiterjedtek a Böszörményi úton található vénkerti Honvéd csapatkórházra is, az 1926. szeptember 12-én kelt rendkívüli közgyűlés, illetve az 1926. december 30-án kiállított adásvételi szerződés alapján. Az a döntés született ugyanis, hogy a megállapított 56.000 pengős vételár megfizetése után a tulajdonjog a Debreceni Izraelita Szentegyleté legyen. A Belügyminisztérium azonban csak hosszas egyeztetések és tervmódosítások után a 258.604/1937. XIV.

³ *Horthy Miklós kormányzó Debrecenben*, Budapesti Hírlap, 1920. április 15., 3.; BALOGH, *i. m.*, 61.

⁴ GELLÉR Ferenc, *Debrecen műemléki katasztere*, Debrecen, A Mozgáskorlátozottak PIREMON Kiszállalata, 1987, 260.; Uő., *Építészeti örökség és örökségvédelem Debrecenben*, Cívissport, 2019/2, 131.

számú leiratában engedélyezte a magánkórházat, és annak Debreceni Izraelita Szentegylet Kórháza néven történő működését, az építkezésekre viszont már nem került sor. A régi tömböket továbbra is a Honvéd csapatkórház bérelte, később 1944 májusának elején pedig már a német parancsnokság alá tartozó 4/601-es számú hadikórház települt a VI. helyőrségi kórházba, s számukra az egykori II-es épületet utalták ki.⁵

Mindeközben 1927-re átadták a szintén historizáló eklektikus stílusban Korb Flóris által tervezett és Róth Miksa által díszített Szülészeti, Nőgyógyászati és Elmebeteggyógyászati Klinikaépületeket, ahol ismételen Katona Mihály és Stégmüller Árpád voltak a kivitelezés fővállalkozói.⁶ Sőt a betegek érdekében a város vezetősége 1931-ben az egykori Vilmos császár úton – mai Nagyerdei körút, illetve Simonyi út környéke – és a Pallagra vezető úton az egyetem keleti oldalán végig a klinikai ravatalozóig megtiltotta a motorkerékpárok közlekedését.⁷

Az Országos Társadalombiztosító Intézet 1942-ben még megvette az Angol Királynő Szállót, és rendelőket alakított ki benne. Ekkor semmisült meg a Bunda étterem teljes berendezése, képző- és iparművészeti alkotásai pedig végleg eltűntek. Az Ady-emléktábla is csak nagy nehezen került elő a későbbi OTI pincéjéből.⁸ S bár egy emblemikus hely örökre bezárt – a magyar ember mégis kikúrálja valahogyan magát –, még ugyanebben az évben a Weszprémi utca 2. szám alatt bérbe adott Kardos-villában megnyitott „Simi bácsi Sörszanatórium”.⁹ A II. világháború 1944-re azonban utolérte a várost, elmúltak a békésebb idők, s már minden talpalatnyi helyet kórházként hasznosítottak, így a Siketnémák Intézetét is hadikórházzá alakították át.¹⁰ A város tehát a két világháború közti időkből az egészségügy tekintetében nem tétlenkedett, s a településre özönlő plusz lakosság ellenére sem omlott össze, sőt kitűzött céljait erején felül rendre teljesítette.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL. HBML.), Birtoklap. IV. B. 1406/b. 151. d.; HORVÁTH Attila, *A Második világháborúban meghalt katonák és polgári áldozatok sírjai a debreceni Köztemetőben*, Debrecen, 2018, 13. <https://debrecen1944-1945.blogspot.com/2018/09/a-masodik-vilaghaboruban-meghalt.html> (Letöltés ideje: 2021. január 16.); *Debreceni köztemető – katonák: Háborúk Debrecenben temetett áldozatainak emlékére*, szerk. CSÁKVÁRI Sándor, KOVÁCS Ilona, HORVÁTH Attila, Debrecen, MH. 5. Bocskai István Lövészdandár Könyvtára, 2016, 53–92.; NYUL Imre, *A debreceni Vénkert*, Debrecen, Magánkiadás, 2020, 63.

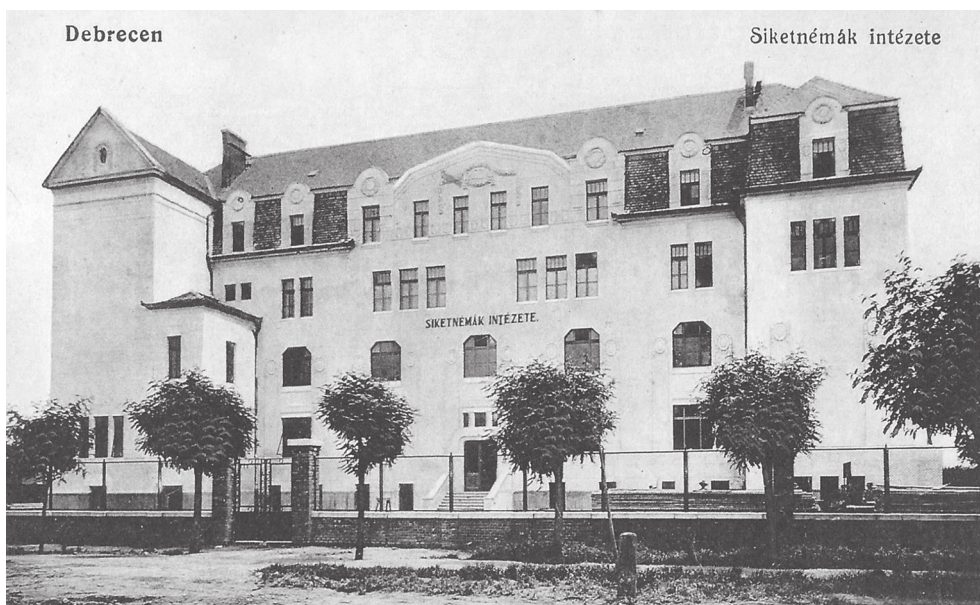
⁶ GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere, i. m.*, 260; Uő., *Építészeti örökség, i. m.*, 131.

⁷ *A m. kir. állami rendőrség debreceni kapitányságának 2965/1931. köz. számú rendelete = A Közlekedés*, 1933/VII, 106.; NYUL Imre, *A debreceni Sétakert*, Debrecen, Magánkiadás, 2019, 114.

⁸ Az Angol Királynő szálló a mai Kossuth utca 21. számú ingatlanban működött: vö. GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere, i. m.*, 236.

⁹ NYUL, *A debreceni Sétakert, i. m.*, 35.

¹⁰ A Siketnémák Intézete mind a mai napig a Széchenyi utca 60. számú épületben található, vö. NYUL, *A debreceni Sétakert, i. m.*, 37.

2. kép. A Siketnémák Intézete 1913–1914 körül

Forrás: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum – Budapest, Leltári szám: MKVM. VI. 26316.

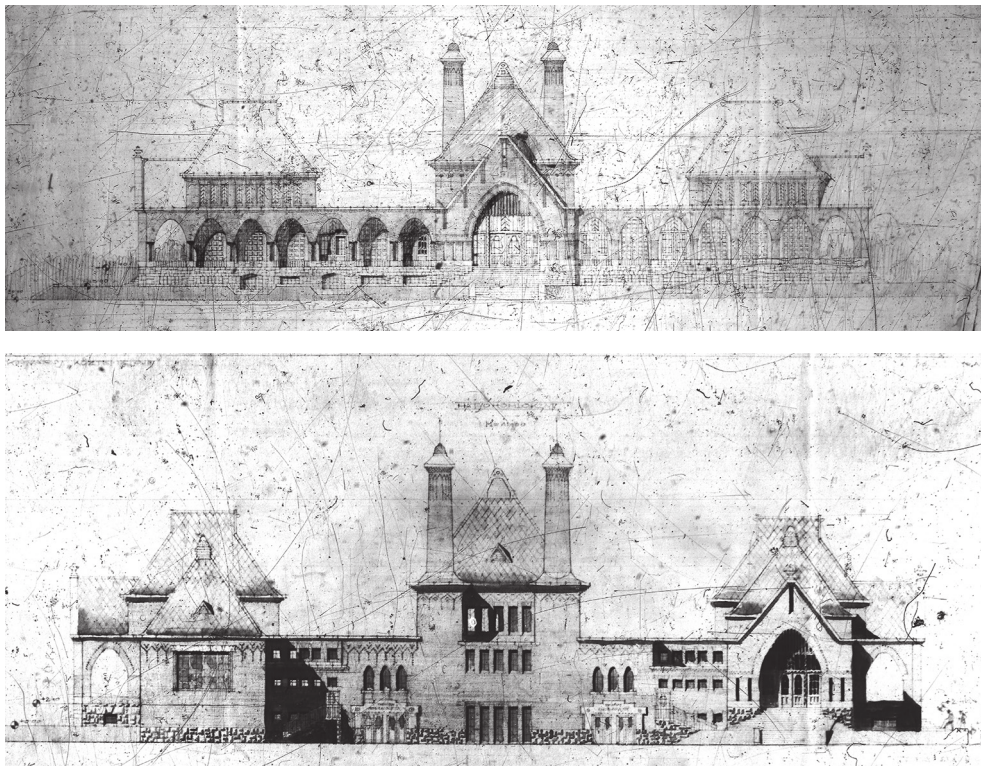
Az emlékezés színterei

A vesztes háború súlya és a megnövekedett létszám sok dolgot vont még maga után Debrecenben a közegészségügy fenntartásán túl is. A nyulasi barakktemetőt 1925 januárjában például kihantolták, s 525 hősi halott, illetve orosz hadifogoly holttestét temették újra az 1915-ben a köntösgáti legelőkön kialakított járványtemetőben, majd még ugyanebben az évben felavatták a 39-es gyalogezred nagyerdei emlékművét.¹¹ A modern kornak megfeleltethető közösségi temetkezés azonban ekkoriban még csak részben volt megoldott.

Debrecenben 1931–1932 között valósulhatott meg a magyaros szecessziós hatásokkal is magán viselő, romantizáló dekoratív stílusú boglyaíves árkádsorral ellátott, klinkertéglából kirakott ravatalozó és krematórium, amely a nagyszabású városrendezési terv részeként Borsos József városi főmérnök nevéhez köthető. A freskókat és színesüveg ablakokat Holló László, B. Kokas Klára, Haranghy Jenő és ifj. Kovács János készítették, míg a külső árkád sgrafittóit Toroczky Oszvald alkotta meg.¹²

¹¹ NYUL Imre, *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*, Debrecen, Magánkiadás, 2018, 42.; KOTRICZ Tünde, *A 39-es számú gyalogezred emlékműve* (2008). <https://www.kozterkep.hu/3179/39-es-szamu-gyalogezred-emlekmuve> (Letöltés ideje: 2020. október 12.).

¹² GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere, i. m.*, 259; Uő., *Építészeti örökség, i. m.*, 132.

3–4. kép. Ravatalozó és Krematórium

Forrás: Borsos József rajzai, Építészeti Archívum, Benczúr Gyula utca anyagai, 1928.

Még ugyanebben az évben, 1932-ben pályadíjnyertes tervek alapján megvalósulhatott a Lechner Jenő és Szontágh Pál nevéhez köthető, honvédtemetőbe tervezett modern kivitelű klinkertégla díszítésű Hősök mauzóleuma is, amelynek a belső festményei és falburkolatai sohasem készülhettek el. A hősi halottakra emlékezvén 1940. május 29-én viszont a város belsőbb részén – a mai Nagy Lajos király téren – szintén emeltek egy szobrot, Márton Ferenc műalkotását, a 3-as honvédek hősi emlékművét.¹³

¹³ GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere, i. m.*, 126, 259–260; PAPP József, *A világháborúk temetői Debrecenben*, VKM: Debreceni Városközpont Magazin, 2015/4–5. <http://www.varoskozpont.hu/wp-content/uploads/magazine/38/index.html> (Letöltés ideje: 2020. október 12.); GELLÉR, *Építészeti örökség, i. m.*, 132; PAPP József, *Debrecen város birtokkatasztere 1924–1950 = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei*, 23., szerk. RADICS Kálmán, Debrecen, 1997, 110; NYUL, *A debreceni Sestakert, i. m.*, 83–84.

Oktatás

Az înséges idők eleinte az oktatás területén szintén megmutatkoztak, Debrecen azonban ebben is erőn felül tudott teljesíteni. Az Országos Menekültügyi Hivatal Központi Kirendeltsége 1920-ban ideiglenesen a menekültek szükséglakásává átalakított Salvator katonai barakkok között működött, illetve ebben az évben alapították meg az egyik deszkarakokban a Nyulasi Állami Elemi Népiskolát, amelyet később – 1923 körül – az egyik téglabarakkba helyeztek át. Kezdetben két teremben két tanító dolgozott mintegy 70 gyermekkel, 1928-ra pedig a létszám már elérte a 120 főt három oktatóval. A képzés egészen 1930–1931-ig, az új intézmény megépültéig folyt ezen a helyen.¹⁴

5. kép. Salvator katonai barakkok 1972-ben

Forrás: Fördös Csaba felvétele, Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményének Fotótára

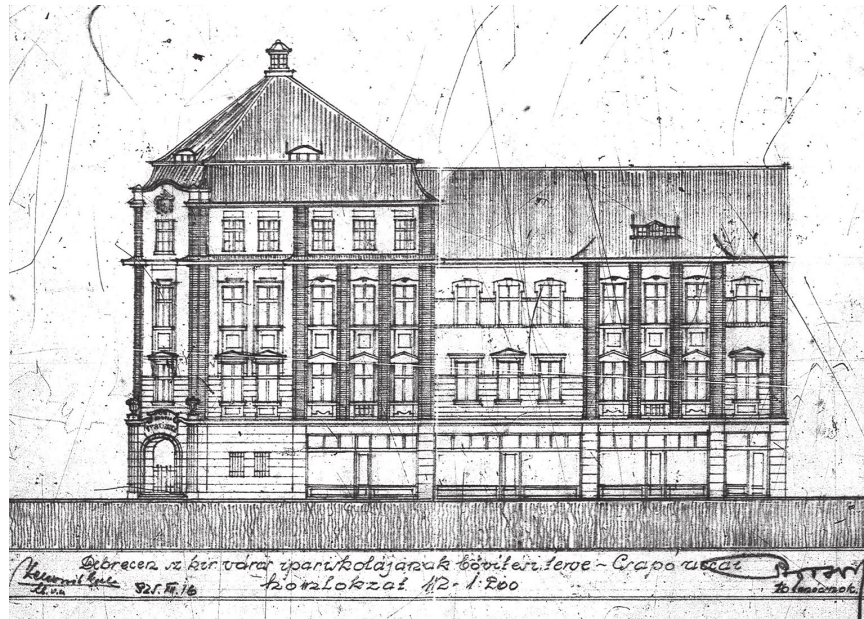
A város másik végén is átalakulóban volt az oktatás, a siketnémák 1913-ban épített, már említett debreceni tanintézetének minden kiadását 1920-tól ugyanis az állam fedezte.¹⁵ Két év múlva a megnövekedett hallgatói létszám miatt pedig a mai Burgundia utca 1/b. szám alatt 1907-ben megvalósult Iparostanonc Iskolát is kétemeletesre bővítették.¹⁶ Majd 1925–1927 között megépült a tanoda újabb kivitelű romantizáló dekoratív stílusú épülete is Borsos József és Zeleznik Gyula tervei alapján, amelyek munkálatait Stégmüller Árpád és Tóth Lajos, valamint Bisothka István építészek,

¹⁴ NYUL, *A debreceni Újkert*, i. m., 43.

¹⁵ GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 252.

¹⁶ PAPP, *Debrecen város birtokkatasztere*, i. m., 74.

továbbá Horváth, Kubinyi, Piros és Mathéi helybeli vállalkozók irányították. A tömb főbejárata körül található fríz Nagy Sándor János alkotása, az iskola homlokzatán pedig a város címerét helyezték el. Gulyás Pál debreceni költő szinte egész pályáján ebben az intézményben tanított.¹⁷ Mindezek mellett 1927-ben plusz emeletráépítéssel látták el a Vár utca 1. szám alatt lévő klasszicizáló és neoreneszánsz elemeket is felvultató, eklektikus stílusú Zenede épületét.¹⁸

6. kép. Az egykori Iparostanonc iskola a Csapó utca felől

Forrás: Borsos József és Zeleznik Gyula rajza, Építészeti Archívum, Burgundia utca 1. szám anyaga, 1925.

A Vallás- és közoktatási tárca 1923-ban az egykori Országos Tanítói Árvaház két délebbre eső épületét átadta az egyetemnek, hogy azokban az Orvostudományi Fizikai és Vegytani Intézeteket működtesse.¹⁹ Később, 1925-ben szintén Korb Flóris tervei szerint megtörtént a Szent Anna utcai Svetits Intézet épületének klasszicizáló eklektikus stílusú emeletráépítése, amelynek kivitelezését a Tóth és Sebestyén cég végezte.²⁰ A Kálvinista Rómában a reformátusok sem maradtak le azonban az iskolaépítés ügyében. A Dóczy Leánynevelő Intézet neoromán stílusú épülete 1925–1927 között készült el

¹⁷ DMJV. PH. Főépítési Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtár, (A továbbiakban: Építészeti Archívum), Iparostanuló Iskola anyagai, GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 214, 256–257; HORVÁTH Péter, *Debrecen helyi védett épületeinek leírókartotékja*, Kézirat, 2017.

¹⁸ GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 107, 124, 240.

¹⁹ NYUL, *A debreceni Sestakert*, i. m., 57. Az árvaház a mai Bem tér 18. számú ingatlanban működött.

²⁰ Építészeti Archívum, *Svetits Intézetre vonatkozó iratok*; HORVÁTH Péter, *Debrecen műemléki épületei*, Kézirat, 2020.

Nagy Károly tervei alapján, amely már 1914-ben is rendelkezésre állt, a világháború miatt azonban nem épülhetett meg korábban. Kivitelezője Tóth Lajos volt. Külön érdekesség, hogy a neoromán homlokzathoz eklektikus, magyaros-szecessziós formalelemek egyaránt társulnak.²¹

A két világháború közötti, a városban zajló legnagyobb, az oktatásügyet is érintő beruházás azonban kétségkívül az egyetem klasszicizáló és neobarokk stílust elegyítő, historizáló későeklektikus főépületének kivitelezése volt. A központi tömbnek 1927-ben kezdtek hozzá Korb Flóris tervei alapján, sőt az építésvezető is ő volt egészen 1930-ig, ezt a feladatot viszont később Paczó Márton vette át. Az iparművészeti és díszítő munkák tervezésével ezúttal is Róth Miksa üvegfestő művészt bízták meg. A munka fővállalkozói pedig Katona Mihály és Stégmüller Árpád voltak. Az ünnepélyes felavatására 1932. május 15-én került sor.²²

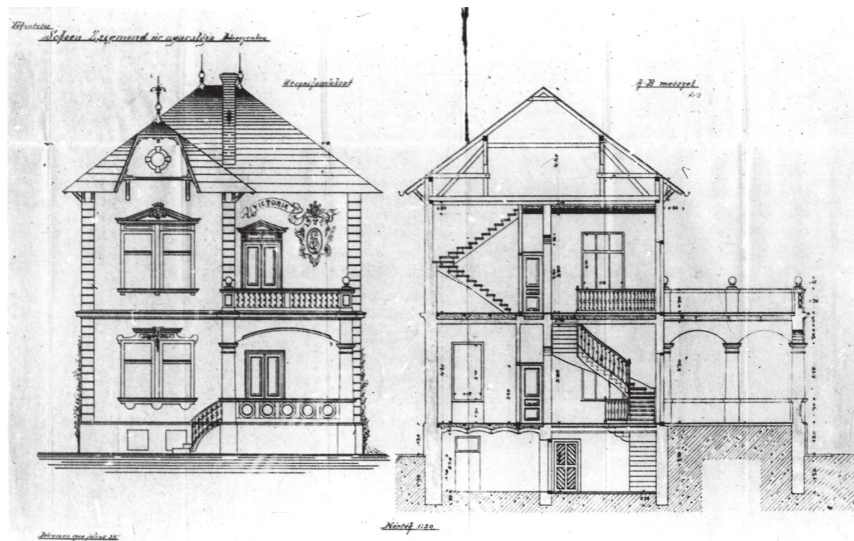
7. kép. A Debreceni Egyetem Központi tömbje 1929-ben
 Forrás: Debreceni Egyetem Adattára, Leltári szám: DEA: 86.

Mindeközben a Szent Anna Plébánia 1928-ban az akkori tulajdonosától, Kupferstein Jakab fakereskedőtől 75.000 pengőért megvette az 1900-ban épült Simonyi út 38.

²¹ Az iskola mind a mai napig a Kossuth utca 35. számú épületben található. Építészeti Archívum, *Dóczy Leánynevelő Intézetre vonatkozó anyagok*; GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere, i. m.*, 212, 255–256.; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei, i. m.*

²² GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere, i. m.*, 260–261., GELLÉR, *Építészeti örökség, i. m.*, 132; OROSZ István, Ifj. BARTA János, *A Debreceni Egyetem története 1912–2012*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 48–55; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei, i. m.*; BÉRES, *A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem avatása, i. m.*, 9.

szám alatt található úgynevezett Schoen-villát, amely összeget Klebelsberg Kunó valóság- és közoktatási miniszter támogatásával a Várad Püspökség bevételeiből fedeztek. Még ez év őszén korábbi helyéről költözött ide a Szent László Kollégium, ahová 14 növendéket fogadtak be. Feltehetően ekkortájt építették be az ingatlan teraszait, alakíthatták ki a kápolnát, egy prefektusi és négy tanulószobával, fürdővel, olvasóval, valamint gyülekezőhellyel, illetve a kapus lakásával egyetemben.²³

8. kép. A Schoen-villa tervrajza

Forrás: Az épület tervezője és/vagy kivitelezője feltehetően Stégmüller Árpád volt, Építészeti Archívum, Simonyi út 38. szám anyaga, 1900.

Egy évvel később a mai Komáromi Csipkés György tér 9. szám alatt Borsos József tervei alapján megvalósult a klinkertéglával díszített, dekoratív kivitelű Nyilastelepi Református Elemi Iskola, s életre hívták a Szikgáti Tanyasi Iskolát is.²⁴ Mindezek mellett a felsőoktatás színvonalának emelésére 1929-ben az egyetem két oldalán kialakították a Münnich Aladár budapesti műépítész tervei alapján életre hívott eklektizáló neobarokk stílusú négy-négy professzori villát.²⁵ A Macs I. Tanyasi Iskola is működött már 1930-ra, s még ez évben átköltözhetett a barakkiskola, mivel államszegélyből és városi támogatásból nagy valószínűséggel Borsos József 1929-es tervei alapján megépülhetett az új téglarchitektúrával díszített – mára viszont erősen

²³ NYUL, *A debreceni Sétakert*, i. m., 68.

²⁴ MERVÓ Zoltánné, *A debreceni iskolák: Levéltári segédlet az iskolatörténeti kutatáshoz = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei*, 8., szerk. GAZDAG István, Debrecen, 1975, 41, 81.

²⁵ GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 260; BÉRES Zsuzsa, *A Debreceni Egyetem 85 éves főépülete*, Cívisporta, 2017/2, 169–183., HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei*, i. m.

átalakított –, dekoratív stílusú új Nyulasi Állami Elemi Népiskola, amelynek rajzain mint városi főmérnök „csak” Zeleznik Gyula neve szerepel.²⁶

Hóman Bálint 1936-ban elrendelte a Debreceni Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumának felállítását. Ekkor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium évi 2.800 pengőért bérbe vette Stégmüller Árpád özvegyétől a Simonyi út 14. szám alatti villájukat, amelyet 1939-ben Paczó Márton tervei alapján, a főbérlet beleegyezésével átalakítottak. Sőt 1938-ban a Siketnémák Intézetét is teljesen államosították.²⁷ Mindezekon túl pedig – bár a Pallagon működő Felsőbb Gazdasági Tanintézet 1900 körüli kivitelezésének költségeit a város állta – ebben az esetben olyan megállapodás született, hogy az állam 40 év alatt a költségeket megtéríti, ami után a szerződés értelmében az ingatlanok egyből a kincstár tulajdonába kerültek. Ez pedig 1942-ben be is következett.²⁸

9. kép. A Pallagi Felsőbb Gazdasági Tanintézet 1900-ban kivitelezett főépülete
Forrás: Építészeti Archívum

²⁶ Az iskola mind a mai napig a Böszörményi út 150. számú telken működik. MERVÓ, *i. m.*, 41; NYUL, *A debreceni Újkert, i. m.*, 43.

²⁷ Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 36. 565/1936. V. 1. ü. o. számú leirata, 1936. IX. 10., MNL. K. 592-VKM., Középiskolák 559., 1935–1937., Debreceni Gyakorló Iskola., 1937. V. 28.; GYENES Tünde, *A Stégmüller villa, Gyakorlógimnázium a Simonyi úton, A Debreceni Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziuma 1936–1949 = Acta Pedagogica Debrecina: A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományok Intézete Közleményei*, szerk. BREZSNYÁNSZKY László, FENYŐ Imre, Debrecen, DE Neveléstudományi Tanszék, 2009, 23–35; GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere, i. m.*, 252; NYUL, *A debreceni Sétakert, i. m.*, 42.

²⁸ TÓTH Ágnes, *A Pallagi Gazdasági Akadémia vázlatos története*, 2015. https://mnl.gov.hu/mnl/hbml/hirek/a_pallagi_gazdasagi_akademia_vazlatos_tortenete (Letöltés ideje: 2020. február 18.); HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei, i. m.*

Debrecen más külterületeire is igyekeztek azonban figyelmet fordítani, így még ugyanebben az évben újabb két tanyasi iskolát hoztak létre, az egyiket a Magyar tanyán, a másikat pedig a Perc dűlőben.²⁹ A II. világháború pokla azonban lesújtott az oktatás intézményeire is. Miután 1944-ben a siketnémák épületét hadikórházzá alakították át, a hazaküldött 300 gyermek közül 24 főt ideiglenesen a Kaszanyitzky-villában helyeztek el.³⁰ A Csapó utca sarkán álló Iparostanuló Iskola bombatalálatot kapott, a középrizalitot fedő kupola pedig elpusztult, amit azóta sem pótoltak.³¹ Az Andaházy-Szilágyi Intézet ablakai szintén betörték az 1944. szeptember 17-i támadáskor. A sérült ingatlant először német alakulatok foglalták el, majd ez év októberétől decemberig a román katonák és a Vörös Hadsereg használta.³²

A Stégmüller-villában 1936-ban megalapított Debreceni Magyar Királyi Középiszkolai Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumának tanárai 1944-ben szintén fel kellett, hogy függeszék az oktatást. 1945-ben már a Magyar Kommunista Párt Iskolája működött itt, a kiebrudalt tanoda 1946 októberében kivételesen azonban mégis visszaköltözhetett.³³ A Fráter-villában 1945 októberétől gyermekotthont rendeztek be, és 40 általános, illetve középiskolás tanulót láttak el e helyen.³⁴ A Bem tér 18. szám alatti jelenlegi Atommagkutató Intézet tömbjében pedig – amely 1930-tól a Horthy Miklósné Leánykollégiumnak adott helyet – 1945-től Egyetemi Leánykollégium néven működhetett csak tovább, ezzel is éreztetve az idők változásainak újabb szelét.³⁵

10. kép. Az Országos Tanítói Árvaház, későbbi Egyetemi Leánykollégium
Forrás: Építészeti Archívum

²⁹ MERVÓ, *i. m.*, 41.

³⁰ Az épületet, amely a Simonyi út 12. szám alatt állt egykoron, 1998-ban lebontották. NYUL, *A debreceni Sétakert, i. m.*, 37.

³¹ Építészeti Archívum, *Iparostanuló Iskola anyagai*; GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere, i. m.*, 214, 256–257; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei, i. m.*

³² Az épület a Poroszlay út 10. szám alatt található. NYUL, *A debreceni Sétakert, i. m.*, 59.

³³ Az épület a Simonyi út 14. szám alatt található. GYENES, *i. m.*, 23–35.; NYUL, *A debreceni Sétakert, i. m.*, 42.

³⁴ A villa a Simonyi út 1. szám alatt található. NYUL, *A debreceni Sétakert, i. m.*, 16.

³⁵ *Uo.*, 57.

Közművelődés

A kulturális élet felvirágoztatásáért 1923–1929 között megépülhetett a Györgyi Dénes és Münnich Aladár által tervezett, s a Déri Frigyes által alapított gyűjteményt befogadó, klasszicizáló és neobarokk stílust elegyítő historizáló későeklektikus múzeum.³⁶

11. kép. A Déri Múzeum készülő állandó kiállítása 1929-ben

Forrás: LAKNER Lajos, *MúzeumTrip - Debrecen és a múzeumügy*, 2020.

<https://magyarmuzeumok.hu/cikk/muzeumtrip-debrecen-es-a-muzeumugy> (Letöltés ideje: 2020. október 16.)

Mindezek mellett 1934-ben a város a nagyerdei erdőigazgatósági épülettől délre és északra fekvő részein ipari kiállítások és árumintavásárok céljára mintegy 2 kh 1094,3 négyszögöl területet jelölt ki, és azt a jogelismerési díj megfizetése mellett a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamarának használati szerződéssel át is adta egészen 1944-ig. A kamara 1935-ben azonban újabb mintegy 1,5 kh földet igényelt az erdőgazdasági kocsisok telkéből és más kertekből. Az iparkamarával megkötött szerződés alapján pedig a város mintegy 9968 pengő értékben salakoztatott, planírozott, kerítést épített, illetve vízvezetéket fektetett le a szóban forgó részeken, majd a két kiállítási csarnokot is felépítették, amelyek felügyeletét az Iparkamara 1937-ben Csanak József-re, majd 1938-ban Palcsik Sándor okleveles építész-mérnökre bízta.³⁷

³⁶ GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 257; PAPP, *Debrecen város birtokkatasztere*, i. m., 78.; GELLÉR, *Építészeti örökség*, i. m., 132.

³⁷ PAPP, *Debrecen város birtokkatasztere*, i. m., 158–159.

Hitélet

Láthattuk az oktatás tekintetében, hogy az egyházak nem tétlenkedtek ekkortájt, így 1927-ben Wälder Gyula vezetésével sor kerülhetett a Szent Anna templom renoválására, illetve a Hatvan utca 24. szám alatt található Unitárius Imaház kibővítésére is. Az utóbbi ingatlan bal oldalán húzódó romantizáló eklektikus homlokzattal kialakított tömböt – amely valamikor 1882–1912 között épült meg –, 1927-ben a korábbi ház arculatához részben igazodó stukkózáttal, de más ablakkiosztással ellátva egy új utcafronti toldalékkal bővítették, amelyet később újfent átalakítottak, így nyerte el a jelenlegi formavilágot.³⁸ A klasszicizáló későeklektikus stílusú Kerekestelepi Református Templomot is kibővítették 1932-ben, amelynek tervezője ekkor Horváth Gábor kőművesmester volt, a beruházás kivitelezése pedig feltehetően Veres József építőmester nevéhez köthető.³⁹ Később, 1934-ben többször hozzányúltak az ingatlanhoz. Az első beruházás tervezője és/vagy kivitelezője Rottka Lajos kőművesmester volt, a tornyot viszont már egy bizonyos Balázs Péter vetette papírra, kivitelezését pedig feltehetően Asztalos András építőmesterhez köthetjük.

A második átalakítás és toronymagasítás esetében azonban már nem a korábbi tulajdonos, hanem a Református Egyház járt el, feltételezhető tehát, hogy özvegy Ferenczy Józsefné ez idő tájt valamikor elhalálozhatott. Épületét azonban, amelyet addig is imaházként működtetett, az ekléziára hagyta. Balázs Péter és Asztalos András viszont még 1935-ben is dolgozott a templomon, ekkor szélesítették ki a hajóját

Özvegy Szentkirályi Tivadarné Klósz Berta magánkezdeményezésére 1934-ben a Komlóssy út 6. szám alatt található villájuk északi részében szintúgy kialakítottak egy kis kápolnát, Beöthy György apát pedig ez év szeptember 8-án fel is szentelte azt a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére. E helyen kialakítottak még egy káplánlakást is, amely Béres Andor otthonává vált. A pap a kápolnában megtartott naponkénti misézés mellett pedig a Klinikák, a Horthy Miklós Közkórház és az Augusztia Szanatórium betegeinél is ellátta feladatát.⁴⁰

³⁸ GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere, i. m.*, 34, 107, 124, 240.

³⁹ A templom a Szávay Gyula utca 17. számú telken áll. Építészeti Archivum, *Kerekestelepi Református templomra vonatkozó iratai*; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei, i. m.*; PAPP József, *A Homokkert és a Kerekestelep református templomai*, VKM: Debreceni Városközpont Magazin, 2014/4–5, <http://www.varoskozpont.hu/wp-content/uploads/magazine/29/index.html> (Letöltés ideje: 2020. február 6.); <https://www.kerekestelepigyleket.hu/bemutakozas/> (Letöltés ideje: 2020. február 18.)

⁴⁰ NYUL, *A debreceni Sestakert, i. m.*, 54.

12. kép. A Horthy Miklós Közoktatási Központ 1930-ban

Forrás: Debreceni Egyetem Adattára, <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/81691/029-0752.png?sequence=2&isAllowed=y> (Letöltés ideje: 2020. október 16.)

A koramodern, a magyaros későeklektika jegyeit is magán viselő Homokkerti Református Templom tervezője Dolhay Imre volt. Debrecenben, ahogy azt láthatjuk, az 1930-as évek első felében több egyházi épületet is emeltek, ennek fő mozgatója Kalas Ferenc lelkész volt. A város az úgynevezett Tőkés-féle telket ez esetben a Városi Takarékos- és Hitelintézetől vásárolta meg, majd azt a debreceni református egyháznak ajándékozta. A templomot 1935. március 15-én kezdték el építeni, és közel négy hónap elteltével, július 12-én már a gömböt is elhelyezték a torony csúcsán.⁴¹

⁴¹ A templom a Madách Imre tér 1. számú telken áll. Építészeti Archívum, *Homokkerti Református templomra vonatkozó iratok*; PAPP, *Debrecen város birtokkatasztere, i. m.*, 97.; PAPP, *i. m.*; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei, i. m.*

13. kép. A Homokkerti Református templom

Forrás: Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, https://mandadb.hu/tetel/117543/A_homokkerti_reformatus_templom (Letöltés ideje: 2020. október 16.)

Még ugyanebben az évben nekikezdték a Komáromi Csipkés György téren álló magyaros későeklektikus stílusú Szabadságtelepi Református Templomhoz, amely szintén Dolhay Imre nevéhez köthető, a telket pedig ugyancsak a város adományozta. Az elkészült szentély különlegessége egyébként a népi motívumokkal cizellált kazettás mennyezet.

A terület eredeti nevét – Nyilastelep – nem melleleg a parcellázott földek hajdani tulajdonosáról, Nyilas István gazdálkodóról kapta, s külön érdekesség, hogy Debrecen vezetősége a szóban forgó telket eredetileg már 1922-ben odaajándékozta lelkészlak építésére, de még 1929-ben is kikanyarítottak egy részt az epreskerti fatelep területéből templomépítéshez.⁴²

⁴² GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere, i. m.*, 224; PAPP, *Debrecen város birtokkatasztere, i. m.*, 97; PAPP József, *A Nyilastelep vagy Szabadságtelep templomai*, VKM: Debreceni Városközpont Magazin, 2014/4–5. <http://www.varoskozpont.hu/wp-content/uploads/magazine/26/index.html> (Letöltés ideje: 2020. február 6.); HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei, i. m.*; NAGY Gábor, *Debrecen Szabadságtelepi Református Egyházközség*. <http://derefem.hu/debrecen-szabadsagtelepi-reformatus-egyhazkozseg/> (Letöltés ideje: 2020. február 10.)

1935-ben még nekikezdték az 1889 körül épült ágostai hitvallású evangélikus templom átalakításához. Valószínű, hogy az épület ekkor nyerte el ma is látható puritán homlokatkialakítását.⁴³ A Mikes Kelemen utca 31. számú portára 1935–1936 között pedig felépítették a Jost Ferenc által tervezett modern stílusú, a kubizmus művészeti irányzata, illetve a Bauhaus konstruktív formái és funkcionalista attitűdje által áthatott Jézus Szíve Római Katolikus templomot, amely Kummergruber Emil piarista tanár közreműködésével 1935. június 1. és 1936. június 14. között készülhetett el.⁴⁴

A Csapókerti Református Egyházkerület tanácsa azonban kisvártatva, 1936. január 19-én esedékes gyűlésén egy bizottságot hozott létre a kertségben kialakítandó újabb templom ügyében, miután a gyülekezet még 1934 áprilisában gyűjtést indított, aminek következtében 1673 pengő jött össze. Debrecen városa 1937-ben éppen ezért egy 663 négyszögöles telekkel – a mai Mátyás király utca 23. számú ingatlannal – ajándékozta meg az eklézsia, amelynek tagjai több esetben ingyenes munkájukat is felajánlották a kivitelezéshez.

A meghirdetett pályázaton 1937-ben végül is Dolhay Imre építész mérnököt bízták meg a végleges tervek elkészítésével, továbbá bejelentették, hogy 1937. április 1-én megkezdik az alap kiásásának munkálatait, ami aztán április 12-re csúszott. Az építési költségek elérték a 40.000 pengőt, amelyet végül a debreceni presbitérium saját alapítványaiából finanszírozott. Majd fél évvel később, 1937. október 2-án befejezték a szecessziós díszítőelemeket is magába foglaló magyaros későeklektikus stílusú tömböt.⁴⁵

Még ebben az évben egy újabb magyaros eklektika jegyében épülő református templom kivitelezésébe is belefogtak. A város által 1937-ben odaadományozott Bartók Béla út 1. számú ingatlanra épült meg ekkoriban a Mester utcai református egyházrész temploma, amelyet Csanak József nevéhez köthetünk, aki később a kivitelezés munkavezetőjévé is vált egy személyben. A kőműves, illetve ács munkákért a Tóth testvérek, a tetőfedésért vitéz Ónody János, a bádogosmunkákért Bucsay Imre, a lakatosmunkákért Posta István, a festésért Szatmári András, a villanyozásért Harsányi András, az asztalosmunkákért Kovács Béla, az üvegezésért pedig Kaszanyitzky Endre volt a felelős. A 80.000 pengős költséget az akkoriban 62 éves Tóth Lajos kályhás mester adományából fedezték, és 1938. augusztus 21-én már fel is szentelték a templomot.⁴⁶

⁴³ A templom a Miklós utca 3. számú telken áll. Építészeti Archívum, *Templomra vonatkozó iratok*; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei*, i. m.

⁴⁴ Építészeti Archívum, *Jézus szíve Római Katolikus templomra vonatkozó iratok*; Gellér, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 225; PAPP József, *Csapókert első templomai*, VKM: Debreceni Városközpont Magazin, 2014/4–5. <http://www.varoskozpont.hu/wp-content/uploads/magazine/28/index.html> (Letöltés ideje: 2020. február 6.); NYUL Imre, *Jost Ferenc a templomépitő: A Jost család és Debrecen*, Debrecen, Debrecen – Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár és Könyvtár, 2017, 9, 19–23; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei*, i. m.

⁴⁵ Debrecen-Csapókerti Református Egyházközség, *A templomépités története*. http://www.csapokert.reformatus.hu/?page_id=62 (Letöltés ideje: 2020. február 18.); PAPP, *Debrecen város birtokkatasztere*, i. m., 97; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei*, i. m.

⁴⁶ Építészeti Archívum, *Mester utcai Református Egyházközség temploma vonatkozó iratok*; Gellér, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 228; Debrecen-Mester utcai Református Egyházközség, *Templomépítés*.

A Vasúti Részvénytársaság 1936. december 29-én szintén telket adományozott a katolikus egyháznak, hogy a Nyilastelepen egy új templom épülhessen. Az alapkövetétele 1938. április 3-án történt meg. A modern, expresszionista szentély tervezése Jost Ferenc nevéhez köthető, a megrendelő Római Katolikus Egyház képviseletében pedig Lindenberger János prépost-plébános járt el. A toronyba három harang került, a templomot pedig Szent István tiszteletére, 1938. október 16-án szentelték fel.⁴⁷

Az Egyetemi Templomépítő Bizottság nevében Dr. Makkai Sándor és Dr. Csikesz Sándor még ugyanebben az évben, 1938-ban engedélyt kapott a Borsos József által tervezett szentély megvalósítására. A kivitelezés a székelyhidas Sebestyén Lajos okleveles építész, építőmester feladata volt, míg a virágmintákkal díszített kazettás mennyezet Haranghy Jenő munkája. A templom feltehetően már 1940-re elkészült, használatbavételi engedélyt viszont csak 1942 júniusában kapott. A belső tereket további 35 színes üvegablak is ékesítette, amelyek valószínűleg a II. világháború során pusztultak el.⁴⁸ A domonkos rend szintén 1942-ben tért vissza Debrecenbe, és még ez év október 11-én megalapították a Szent István Király, illetve a Szent László Plébániát, templom építéséről viszont már csak a háború befejezése után lehetett szó. Később viszont sem a Mayer Ferenc, Paczó Márton építészek által beterveztett, sem pedig a Jost Ferenc által tervezett szentély nem valósult meg.⁴⁹

Lakhatás

Az 1888 körül épült úgynevezett „óbarakkok” a Böszörményi út, Békéssy Béla utca sarkának északi oldalán, míg az 1910 körül létesített „újbarakkok” a Doberdó utca térségében álltak. Handler Gyula kormánybiztos a Mérnöki Hivatal számára már 1918 decemberében jelezte, hogy a Ferencz Salvator katonai kórház épületeit szükséglakásokká lehetne alakítani a menekültek számára. Az ingatlanok ekkoriban még a katonasághoz tartoztak, a trianoni diktátum után vonatszámra érkező embereket azonban már ezekben a tömbökben helyezhették el, mivel 1919. január 6-án megérkezett az engedély a barakkok módosítására. A gondokat azonban tetézte, hogy az egy-két szobás

<https://honlap.parokia.hu/lap/debrecen-mester-utcai-reformatus-egyhazi-kozseg/cikk/mutat/templom-epites-i/> (Letöltés ideje: 2020. február 18.); PAPP, *Debrecen város birtokkatasztere*, i. m., 40, 97.; PAPP József, *A Mester utcai református templom*, VKM: Debreceni Városközpont Magazin, 2014/4–5. <http://www.varoskozpont.hu/wp-content/uploads/magazine/31/index.html> (Letöltés ideje: 2020. február 18.); HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei*, i. m.

⁴⁷ A szentély a Faraktár utca 113. számú ingatlanon található. GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 227; PAPP, i. m.; NYUL, *Jost Ferenc*, i. m., 24–27; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei*, i. m.

⁴⁸ GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 230, 263.; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei*, i. m.; GELLÉR, *Építészeti örökség*, i. m., 132.

⁴⁹ NYUL, *Jost Ferenc*, i. m., 28–29.; HAVAS Lászlóné, *Jost Ferenc, a templomépítő*, Debrecen, Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegye, 2017. <http://www.dnyem.hu/index.php/archivum/item/1619-jost-ferenc-a-templomepito> (Letöltés ideje: 2020. február 26.)

lakásokra betervezett költség – mintegy 600.000 korona – csak 1921-re gyűlt össze. A véghezvitt munka ellenére még 1925-ben is nyomorúságos körülmények uralkodtak a helyszínen, hiszen mintegy 46 család és 150 gyermek élt itt ekkoriban.⁵⁰

A későbbi időkben, 1923–1924 között viszont jelenlegi ismereteink szerint már megindulhatott a városi bérházak kivitelezése is, elsőként a Pavlovits Károly tervezte, szecessziós elemeket magán viselő későeklektikus, úgynevezett Balogh István-féle tömb jöhetett létre a Kossuth utca 22–24. számú telkeken. Külön érdekesség, hogy a rajzok egy részén Borsos József neve is szerepel, feltehetően ő ellenjegyezte ezt a munkát.⁵¹

A következő nagy beruházás, amely a város lakásínségét enyhítette, a Szent Anna utca 10–12. számú portákon valósult meg. A későeklektikus neobarokk homlokzatkialakítású tömb tervezője Kellner Tibor, kivitelezője pedig a Tóth és Sebestyén Építési Vállalkozás volt. Az ingatlan rajzai ugyan már 1925-ben készen álltak, a házat csak 1926–1927 között építették fel.⁵²

14. kép. A Batthyány – Szent Anna utca sarkán álló bérház
 Forrás: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményének Fotótára

⁵⁰ Az épületek egészen 1977-ig álltak, sőt, egy még mind a mai napig létezik. Nyírvidék, 1925. XII. 20.; Nyul, *A debreceni Újkert, i. m.*, 40–41, 43.

⁵¹ Építészeti Archívum, *Kossuth utca 22–24. számra vonatkozó iratok*; HORVÁTH Péter, *Védhető és védendő belvárosi épületeink*, Kézirat, 2019.

⁵² A kivitelezésre vonatkozó információk Andrei Sebestyéntől, Sebestyén Lajos unokájától származnak. Forrás: Balogh László által a leszármazottal készült interjú alapján, Építészeti Archívum, *A Szent Anna utca 22–24. számú ingatlanra vonatkozó anyagok*; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei, i. m.*

A Baross utca 4., Faraktár utca 6–10., Hajnal utca 1. számú saroktelken álló öt épület vasgerenda vázas födémszerkezetének statikai számításai egyaránt rendelkezésre álltak már 1925-ben, amit a budapesti Stabil Építő Rt., azon belül egy bizonyos „Takács ...” ellenjegyzett akkoriban. A Kellner Tibor nevével fémjelzett rajzok azonban – bár nehezen olvashatók –, valószínűsíthetően 1929-re keltezhetőek, így ekkortájt valósulhattak meg ezek a tömbök. Az emeletes épületeket Debrecen címere díszíti, amelyek feltehetően mészkőből készülhettek hajdanán.⁵³ A Kassai út 29. számnál látható városi kislakások tervezője és/vagy kivitelezője a Fejér és Ritter cég volt. A 9+1 földszintes épület rajzai 1927-re már rendelkezésre álltak, a villamosterveket pedig 1929-es évszámmal látták el. A klinkertégla díszítésű boltíves épületek azonban kétségkívül Borsos József stílusát is megidéznek.⁵⁴ A város vezetősége feltehetően egyszerre, vagy kis időeltéréssel kezdte meg a Hajnal utca 2–6., Dobozi utca 10–14. és Szoboszlói út 2/A–C. számú bérházak kivitelezését, nagy valószínűséggel szintén még az 1920-as években, 1929 előtt. A klinkertégla és boglyaíves formák alapján pedig szintúgy sejthető, hogy azok Borsos Józsefhez köthetők, bár Zeleznik Gyula nevét is meg szokták említeni a szóban forgó ingatlanokkal kapcsolatban.⁵⁵

15. kép. Bérház a Hajnal utcán

Forrás: Fejér Lajos – Dános László, *Építészmérnökök, építési vállalkozók 1906–1931*, Jubileumi kiadás, Lásd még: GOTTDANK Tibor, *Dinasztiák: Fejér és Dános – sógorok, a nagy magyar építők*, <https://epiteszforum.hu/dinasztiak-fejer-es-danos--sogorok-a-nagy-magyar-epitok-> (Letöltés ideje: 2020. október 20.)

⁵³ Építészeti Archívum, a szóban forgó tömb bérházakra vonatkozó iratok.

⁵⁴ Építészeti Archívum, a Kassai út 29. számra vonatkozó rajzok.

⁵⁵ Építészeti Archívum, a többlépcsős házas sorbérházakra vonatkozó anyagok.

Új stílusirányzat nyerhetett teret azonban, amikor 1928-ban az Izraelita Hitközség az Amerikából hazatérő Sajó Istvánt kérte fel ötemeletes bérházának megtervezésére. Az art deco stílusú ingatlanból – amelynek kivitelezője a Tóth és Sebestyén Építési Vállalkozás volt – az egyház jelentős anyagi bevételt remélt, éppen ezért 25 éves kölcsönt vettek fel, mégpedig amerikai dollárban. A gazdasági világválság viszont hamar elérte a tőkét, az Izraelita Hitközség pedig kis híján belerokkant a vállalkozásba. A cikkcakkos vonalakkal és párkányokkal tagolt, klinkertéglá díszítésekkel kirakott épület 1929-re azonban mégiscsak elkészült, és igazi pompát nyújtott akkoriban. A kor szokásaitól eltérően az utcafronton szintenként csak igen kevés, két nagyméretű központi fűtéses lakást alakítottak ki, az otthonokat pedig lifttel lehetett megközelíteni. Sajó István nevéhez még két másik art deco stílusú épület is köthető. A Vásáry István utca 6. számú ház 1932-ben, míg a szomszédos 8. szám 1934-ben valósult meg.⁵⁶

16. kép.
Az Izraelita Hitközség bérháza
Forrás: Építészeti Archívum,
Hatvan utca 6. szám

⁵⁶ A bérház a Hatvan utca 6. számú teleken épült meg. Vö. GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 261; TÉREY János, SZOBOSZLAI Lilla, *Art deco a pusztán: Sajó István (1896–1961) és műve*, Debrecen, Déri Múzeum – Modern Modern és Kortárs Művészeti Központ, 2016, 13, 24–27, 40; *Art deco – Elegancia a világválság árnyékában*, VKM: Debreceni Városközpont Magazin, 2016/4–5. <http://www.varoskozpont.hu/wp-content/uploads/magazine/44/index.html> (Letöltés ideje: 2020. február 26.); HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei*, i. m.; GELLÉR, *Építészeti örökség*, i. m., 132. Újságcikkek között lásd még a Tóth és Sebestyén cégről: A Munkaadó, *Verseny tárgyalási eredmények rovat*, 1928. IX. 19., 6; Debreceni Újság, *Hirdetések a bérházban kiköltözésre és bérbeadásra vonatkoztatva*, 1929., X. 6., 21; Építészeti Archívum, *A Sajó István által tervezett bérházakra vonatkozó anyagok*.

A hajdani Csapó kanyar után álló egyemeletes, manzárdtetős, klinkertégla architektúrával kialakított későeklektikus Csapos János-féle bérház 1929-ben épült, a tömb földszintjén pedig a kor szokásainak megfelelően üzlethelyiségeket alakítottak ki. Nem zárható ki egyértelműen, hogy a tervező és/vagy kivitelező egy személyben maga a tulajdonos volt, mivel építómesterként tevékenykedett.⁵⁷

A Piac utca 43/B. számú, modern kivitelű, ötemeletes Svetits-bérház azonban már feltehetően a Tóth és Sebestyén Rt. nevéhez köthető, az alapos statikai számításokat legalábbis ők végezték még ugyanebben az évben.⁵⁸ Annyi bizonyos, hogy a szóban forgó vállalkozás saját tervezésben és kivitelezésben 1934. augusztus 3-án még egy 12 részes sorházat is épített, amely valószínűleg az első ilyen jellegű tömb volt a városban. Az alapincézett, kétszoba-konyhás, fürdőszobával ellátott házakat a cég a közeli Működgyár dolgozóinak emelte, és ekkoriban már a vizet, a csatornázást és a gázt is bevezették, így munkásaik számára viszonylagos komfort állt rendelkezésre.⁵⁹

A Csapó utca 18. – Vár utca 2. számú saroktelken 1935–1936 között létesült a korát megelőző, modern kivitelű, úgynevezett Wiener-bérház Cserba Dezső és Gábor László okleveles építészek tervezésében, a megrendelők pedig a Wiener testvérek, Dr. Wiener László, Wiener György (?) és Wiener Andor voltak.⁶⁰ A háború előestéjén, 1938-ban lassan azonban alábbhagyott a lakásépítési láz. A viláégés előtti utolsó nagyobb horderejű tömbkivitelezés a Piac utca 40. számú, modern ízlésvilágú, úgynevezett Hangya-bérház volt, ami Münnich Aladár nevéhez köthető.⁶¹

Pénzügy – hivatal – infrastruktúra

Az Erdei Vasúti Telep – Zsuzsi Erdei Vasút legújabb dekoratív kivitelű ipari épületei 1927–1928 között épülhettek meg a Faraktár utcában, amelyek tervezője Borsos József volt, a kivitelezést pedig a Tóth és Sebestyén cég nyerte el.⁶² A postainfrastruktúra fejlesztése is újabb lendületet kapott, ugyanis 1929–1931 között megvalósulhatott a Hatvan utca 5–9. számú összevont ingatlanon Münnich Aladár budapesti műépítész tervei alapján és a Tóth testvérek kivitelezésében a klasszicizáló, népies romantikát felvonultató historizáló, későeklektikus Nagyposta. A telkeket még 1915-ben

⁵⁷ Az ingatlan a mai Sennyei-Oláh István utca 20., illetve Faragó utca 2. számú telkeken áll. Építészeti Archívum, *Csapos-féle bérházra vonatkozó anyagok*; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei*, i. m.

⁵⁸ Építészeti Archívum, *A Svetits bérházra vonatkozó iratok*; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei*, i. m.

⁵⁹ A sorház a mai Pápai József utca 2–24. szám alatt található. Építészeti Archívum, *A Sorházra vonatkozó anyagok*; NYUL, *A debreceni Sestakert*, i. m., 66.

⁶⁰ Építészeti Archívum, *A Wiener házra vonatkozó anyagok*; GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 126.

⁶¹ *Uo.*, 126, 226.

⁶² GELLÉR Ferenc, *A debreceni „Zsuzsi” Erdei Vasút*, VKM: Debreceni Városközpont Magazin, 2018/4–5. <http://www.varoskozpont.hu/wp-content/uploads/magazine/69/index.html#p=4> (Letöltés ideje: 2020. február 6.); *Uo.*, *Építészeti örökség*, i. m., 132.

megvásárolták, a város az épület megvalósítását viszont csak szigorú megkötésekkel engedélyezte, előírta ugyanis a háromemeletes szintmagasságot és az egyházi bérpalota főpárkányához való igazodást is. Követelmény volt továbbá a Déri tér intimitásának megőrzése, ugyanakkor a Hatvan utca felőli rávezetés megteremtése. A nyitandó új utcát úgy kellett tehát kialakítani, hogy az egyházi bérpalota tűzfalai és függőfolyosói a Hatvan utca és a Déri tér felől takartak legyenek. Münnich Aladár nagyvonalú, minden igényt kielégítő együttest tervezett, amelyhez felhasználta a környezet klaszszicizáló stíluselemeit.

A belső tereket egyaránt nagyvonalúan, historizáló stílusban alkotta meg, a Déri tér felé – ahol az erkélyes homlokzat szimmetrikus elrendezésének főtengelye egybeesik a Déri Múzeummal – a Postaigazgatóság, míg az aszimmetrikus kialakítású Hatvan utca felé eső részeken a Postahivatal helyiségeit fűzte fel. A kváderezett földszinten a sarokrizalitoknál hármass kapuzat található, az emeleten pedig kökeretes ablakok sora fut végig. Mindezek mellett ion lizénák tagolják tovább a mives kivitelű homlokzatot. A földszint íves záródású nyílásai és díszes kovácsoltvas rácsozatai csak tovább emelik az elegáns megjelenést, amit fokoz a homlokzatot díszítő négy fejplasztika is.⁶³

A Múzeum utca 4. számú ingatlanon a zömében neoklasszicista-későeklektikus, azonban modern térelrendezést is követő Nemzeti Bank épülete áll, amely 1932–1933 körül jött létre. Tervezője Hübner Tibor budapesti műépítész, kivitelezői Tóth és Sebestyén debreceni, valamint Hubert Richárd budapesti vállalkozók voltak. Földszintjén – a dunántúli travertin burkolatú előcsarnokból nyílóan – bankhelyiségeket, az emeleten pedig 22 luxuslakást alakítottak ki. A tömb, bár részint igazodik a postához és a múzeumhoz, tömegformálása már nagyobb léptékű, modernebb megfogalmazású. A Déri tér felőli homlokzat a Postaházhoz hasonlóan sarokrizalitos, ahol a mészkőlabazat felett a földszinten kettős lizénák keretezik a nyílásokat. Tovább emeli az ingatlan fényét, hogy a második emeletet a Déri Múzeum főpárkányához igazítva a homlokzat síkjától hátrébb szerkesztették meg, így a sarokrizalitok felett tetőteraszokat alakíthattak ki.

A Déri tér felől a második emeletet ballusztteres attika koronázza, a sarokelemeknél kővázakkal díszítve. Emeleti traktusát a középre helyezett balkon és a szemöldök feletti életnagyságú szoborfejek teszik még hangsúlyosabbá, a homlokzaton pedig Medgyessy Ferenc domborművei láthatók, amelyek kolozsvári homokkőből készültek.⁶⁴

⁶³ GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 258.; UÓ., *A Debreceni Postapalota*, VKM: Debreceni Városközpont Magazin, 2018/4–6. <http://www.varoskozpont.hu/wp-content/uploads/magazine/65/index.html> (Letöltés ideje: 2020. február 6.); UÓ., *Építészeti örökség*, i. m., 132.

⁶⁴ Építészeti Archívum, *A Nemzeti Bankra vonatkozó anyagok*; GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 125–126, 219, 261–262; HORVÁTH, *Debrecen helyi védett épületei*, i. m.; GELLÉR Ferenc, *Volt Magyar Nemzeti Bank*, VKM: Debreceni Városközpont Magazin, 2018/4–5. <http://www.varoskozpont.hu/wp-content/uploads/magazine/64/index.html> (Letöltés ideje: 2020. február 6.); GELLÉR, *Építészeti örökség*, i. m., 132.

A Magyar Általános Hitelbank épülete 1937–1939 között valósult meg Padányi Gulyás Jenő tervei alapján, kivitelezője a Magyar Építő Rt., illetve Szalay Ferenc voltak. A modern stílusú, mértéktartó homlokzatú épület rajzai már 1937-ben rendelkezésre álltak, és feltehetően a szobrok elhelyezésének kivételével a tömb 1938-ra el is készült. A homlokzat négy kőkonzolára már ekkor is szobrokat szerettek volna elhelyezni, így pályázatot hirdettek, amelyet Lux Alice nyert meg. A másfélszeres életnagyságú két férfi és két nő az Ipar, a Kereskedelem, a Mezőgazdaság és a Szorgalom allegorikus alakjai.

Utóbbi kettő 1939-ben az Iparművek Országos Egyesületének kiállításán ezüstérmét kapott, majd a milánói szobrász biennálén aranyéremben részesültek.⁶⁵ Az Alföldi Takarékpénztár kései klasszicizáló elemeket is felsorakoztató neoklasszicista-modern kivitelű székháza, amelyet Körmenyi Nándor álmodott meg, 1940-re keltezhető, homlokzatát a város azonban részben módosította a beilleszkedés érdekében.⁶⁶

Három évvel később, 1943-ban a Mezőgazdasági Középiskoláig még meghosszabbították az Újkertet is érintő villamosvonalat.⁶⁷ A háborús események következtében azonban az infrastrukturális beruházások is abbamaradtak. Az országvezetés Debrecenbe költözött, így a Kossuth utca 12–14. szám alatt található egykori Pénzügyigazgatási Székházban 1944. december 22-től egészen 1945. április 7-ig az Ideiglenes Nemzeti Kormány ülésezett, amelyre napjainkban egy emléktábla is emlékeztet.⁶⁸

A tanulmány terjedelme sajnálatosan nem teszi lehetővé, viszont ki lehetne térni még a közbiztonság és haderő kérdésére, például az epreskerti reptér vagy a csendőrlaktanya kialakulására, a sport és szabadidő helyszíneire, úgymint a nyulasi reptérre, a Vágóhid utcai vagy a Sajó István által tervezett stadionra, a Nagyerdei fürdőre és a Vári Szabó Tibor által fémjelzett parabolaíves uszodára is. Mindezek mellett meg lehetne említeni továbbá a közterületi és parkrendezéseket, illetve a magánházak és villák is megérdemelnének egy-egy külön fejezetet. Reményeink szerint azonban már ebből a kis összeállításból is kitűnik, hogy Debrecen városa erején felül minden igyekezetével azon volt, hogy enyhítse a nagy háború és a trianoni békediktátum okozta sokkot és sebeket, már amennyire az akkoriban módjában állhatott.

⁶⁵ Az épület a Piac utca 45–47. számú ingatlanon áll. Vö. GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 116, 126, 262; KOTRICZ Tünde, *A volt Hitelbank épületének szobrai*. https://www.kozterkep.hu/2922/A_volt_Hitelbank_epuletenek_szobrai_Debrecen_1940.html (Letöltés ideje: 2020. február 24.); GURBÁN György, *Az ismeretlen Debrecen: a Hitelbank-ház tervezője politikus is volt, Amerikáig menekült*, 2018. 09. 19., <https://www.dehir.hu/debrecen/az-ismeretlen-debrecen-a-hitelbank-haz-tervezoje-politikus-is-volt-amerikaig-menekult/2018/09/29/> (Letöltés ideje: 2020. február 24.)

⁶⁶ Az épület a Piac utca 16. számú telken áll. Vö. GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 126, 229.

⁶⁷ E helyen jöhetett létre a későbbi Agrártudományi Egyetem. Vö. NYÚL, *A debreceni Újkert*, i. m., 37.

⁶⁸ GELLÉR, *Debrecen műemléki katasztere*, i. m., 206, 252.

HORVÁTH PÉTER

történész

Polgármesteri Hivatal Főépítési Iroda építészeti archívum, Debrecen
grandnoire@gmail.com

*The Architectural and Urbanistic Aspirations and Results of Debrecen in the Decades after
Trianon*

Abstract: The aim of our study is to try to outline, through the urban and architectural efforts of the post-Trianon civic town, the partial results the population of Debrecen was able to present in terms of civic, urban, church and state investments, starting from the inner city ring and reaching to the outskirt dimensions. In addition to all this, we are looking for the answer to the question of how Debrecen coped with the tasks, facing it at that time, when it necessarily became the second largest and most populous city in the country.

Keywords: Debrecen, architecture, post-Trianon age, 1918-1945.

DOI: 10.37415/studia/2021/1-2/110-133.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

